

Zoran Veselinović

LOGIČKA ISTRAŽIVANJA U KONTEKSTU

Slon u prostoriji

Gottlob Frege je umro 1925. godine. Michael Dummett, vjerojatno najveći i najpoznatiji istraživač Fregeova djela, procjenjuje kako je Frege umro kao „ogorčen čovjek, uvjeren da je bio nepravedno zanemaren i da mu je životno djelo najvećim dijelom promašaj“ (Švob, 1992: 34). Goran Švob pretpostavlja da je ovakva Dummettova ocjena primarno uzrokovana posthumnim otkrićem kasnijih Fregeovih zapisa iz osobnih dnevnika, tj. iznimno rasističkih, nacionalističkih, antisemitskih i antidemokratski nastrojenih zapisa. Dummett je bio dugogodišnji borac protiv rasizma u Britaniji i sam navodi u predgovoru za prvo izdanje svoje knjige *Frege. Philosophy of Language* kako je ona izdana gotovo deset godina nakon završetka pisanja zbog toga što se u međuvremenu morao posvetiti aktivističkom radu protiv gorućeg problema rasizma. Lako je razumjeti šok kada saznate da je čovjek čijem ste radu posvetili ogroman dio svoga životnog vijeka u svome privatnom životu zastupao sve one stavove kojima se vi u potpunosti protivite. Dummett to sabire ovim riječima:

Ima za mene neke ironije u činjenici da je čovjek, čijim sam filozofskim pogledima godinama posvećivao mnogo vremena, bio, bar potkraj života, žestoki rasist, pogotovo antisemit. Ovu činjenicu otkriva fragment dnevnika koji je preživio u Fregeovom *Nachlassu*, ali ga profesor Hans Hermes nije objavio u *Frege's nachgelassene Schriften*. Ovaj dnevnik pokazuje da je Frege bio čovjek ekstremno desničarskih uvjerenja, ogorčeno suprotstavljen parlamentarnom sistemu, demokratima, liberalima, katolicima, Francuzima i, prije svega, Židovima koje, kako je mislio, treba lišiti političkih prava i po mogućnosti istjerati iz Njemačke. Kada sam prije mnogo godina

prvi puta čitao ovaj dnevnik bio sam duboko šokiran jer sam se do tada divio Fregeu kao ako ne baš i vrlo ugodnom, a ono apsolutno racionalnom čovjeku. Žao mi je što su se izdavači Fregeovog *Nachlassa* odlučili da upravo to ne objave. Tu sam o ljudima naučio nešto što bi mi bilo žao da ne znam; možda nešto i o Europi također. (*ibid.* fusnota 47)

Logička istraživanja su Fregeova serija od tri članka originalno objavljena u časopisu *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus* („Misao“ objavljen 1918., „Negacija“ objavljen 1918. i „Složene misli“ objavljen 1923. godine). Ovaj je časopis bio službeni list udruženja *Deutsche Philosophische Gesellschaft* (DPG), a časopis će kasnije promijeniti ime u *Blätter für Deutsche Philosophie*.

Nastanak DPG-a bitno je povezan s godinama Prvog svjetskog rata.¹ Ključnu ulogu u formiranju DPG-a odigralo je *Fichte Gesellschaft von 1914*. Iako bi riječ „Fichte“ u nazivu možda mogla sugerirati kako se ovdje radi o jednom stručnom udruženju ondašnjih njemačkih filozofa, ovo je društvo zapravo sačinjavala cijela lepeza konzervativnih i desno orijentiranih njemačkih intelektualaca i akademika koji su osjetili potrebu i bili spremni ponuditi intelektualno i propagandno legitimacijsko zaleđe tadašnjim ratnim naporima Njemačke i tadašnjem režimu. No ovo je društvo također imalo i grupaciju filozofa među kojima se ponajviše isticao Bruno Bauch.

Bruno Bauch je prije osnivanja DPG-a bio član etabliranog Kant-Gesellschafta i urednik u njihovom respektabilnom časopisu *Kant-Studien*. Bauch je 1916. godine objavio tekst pod naslovom „O konceptu nacije“ kojim je proizveo ogroman skandal u Kant-Gesellschaftu (*ibid.* 84). On je u tom članku dao oduška svojim ekstremno antisemitskim stavovima, a konzekvenca ovih događaja sastojala se u Bauchovom izlasku iz Kant-Gesellschafta i osnivanju DPG-a zajedno s filozofskim istomišljenicima iz Fichte Gesellschaft-a.

Hans Sluga o DPG-u piše:

DPG je po mnogočemu bio stvorenje svoga utemeljitelja.

1 Za kratku povijest DPG-a usporedi Sluga, Hans (1995), *Heidegger's Crisis*, Cambridge, London: Harvard University Press, str. 75-101

Društvo u svojoj prvoj programskoj izjavi najavljuje da mu je cilj „kultivacija, produblјivanje i očuvanje njemačkog karaktera u području filozofije tako što će pratiti duh njemačkog idealizma osnovanog od strane Kanta i nastavljenog od strane Fichtea“. Iako ove riječi možda sugeriraju da je društvo uglavnom stremilo očuvanju velike filozofske tradicije, DPG svoju misiju od početka nije vidio samo kao arheološku. U drugoj programskoj izjavi iz 1921. godine možemo pročitati:

„Unutarnje snage su zakazale kada su se vanjski problemi sručili na nas i kada su se raspali mnogi stari oblici života. ‘Transformacija, ponovno rođenje i obnova duha u njegovim najdublјim korijenima; osnivanje novog organa i preko njega novoga svijeta u ovom vremenu’ (Fichte) sada je zadaća onih koji se stavljaju u službu njemačke misije. [...] Sada se u duhu ove odgovornosti mora ujediniti jaka zajednica.“

Kasnije, 1927., društvo je svoju svrhu definiralo ovim riječima:

„Jedinstvenost njemačkog karaktera, koja se pokazuje ne samo u njemačkoj znanosti, religiji i umjetnosti nego i u njemačkom političkom životu te pravnoj i ekonomskoj misli nacije, mora se zaista sve više i više otkrivati te približiti konstruktivnim snagama u našem narodu.“

Godine 1934., nakon dolaska nacista na vlast, uslijedila je još jedna izjava:

„Nacionalnom revolucijom se svome ostvarenju približilo mnogo od onoga čemu smo stremili i za što smo radili, međutim time nismo odriješeni od dužnosti. Upravo suprotno, neposredna nam sadašnjica nalaže još veću dužnost da koristimo snagu njemačke filozofije kako bismo izgradili njemački svjetonazor. Moramo se, i hoćemo, pridružiti radu na životu njemačkog duha kao cjeline u kojoj je bezvremenski sadržaj misije našeg naroda zadobio vremenski konkretan oblik i povijesnu realnost.“ (*ibid.* 85-86)

Slične ocjene u pogledu spomenutog časopisa, tj. glavnog glasila DPG-a, nudi Günther Patzig, urednik jednog od izdanja *Logičkih istraživanja*. On tvrdi kako naslov časopisa *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus* može zavaravati. Ova se ocjena sastoji u

tome da je časopis bio više na liniji Fichtea nego Kanta, odnosno da se više bavio klasičnim nacionalizmom nego klasičnim idealizmom.²

Kako se ovo reflektira na *Logička istraživanja*? Uzimajući u obzir općeniti karakter ovoga časopisa, otkrivene Fregeove dnevničke zapise, cijelu seriju ponovnog analiziranja Fregeova opusa i neke pokušaje povijesnog revizionizma Fregeove pozicije unutar filozofskog kanona, može li se zaista reći da su *Logička istraživanja* izdanak osnovne misije DPG-a? Ovo možemo preformulirati na način Hansa Sluge. Jesu li filozofski grobari zaista u pravu kada u svojim pokušajima ekskavacije tvrde kako je Fregeova teorija prirodna ekstenzija njegovih političkih uvjerenja?

„Filozofskim grobarima“, kako ih Sluga naziva, *Logička istraživanja* bi zasigurno bila prva na meti iz najmanje dva razloga: to su tekstovi koji su najbliži njegovim kasnim dnevničkim zapisima i ovi su tekstovi objavljeni u jednom kompromitiranom časopisu. Prva strategija bi se sastojala u direktnom izvođenju nekih teza ili primjera u *Logičkim istraživanjima* iz spomenutih dnevničkih zapisa. Međutim, svatko tko bi čitao *Logička istraživanja* odmah bi uvidio da u njima nema nikakvog traga ekstremističkih političkih stavova. Takvo se pitanje nikada uopće i ne bi pojavilo da se nisu otkrili kasni Fregeovi dnevnički zapisi. Dakle, ovaj bi put bio posve apsurdan. Međutim, iako je sadržaj *Logičkih istraživanja* nevin, ostaje pitanje Fregeove motivacije da svoje tekstove objavi u časopisu DPG-a.

Iako svi članci u *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus* nisu bili politički pamfleti, Sluga tvrdi da ima plauzibilnosti u pretpostavci kako je Frege ipak htio pomoći u misiji DPG-a. DPG je u momentu osnutka bio tek jedna desničarska udruga među drugima, a Bauch je smatrao kako će udruga steći veći ugled s podrškom starije generacije filozofa. Kako su on i Frege bili kolege na Sveučilištu u Jeni, tako se stvorila prirodna harmonija interesa. Bauch je Fregeu mogao ponuditi mogućnost doprinosa konzervativnom i desničarskom pokretu, dok je Frege svojom prisutnošću Bauchu mogao ponuditi izgled da DPG ima podršku i starije generacije filozofa. U ovom se

2 Usp. Günther Patzig, „Einleitung“, u: Frege, Gottlob (1966), *Logische Untersuchungen*, Göttingen, fusnota 1

smislu DPG-u također priključio Wilhelm Wundt.

Međutim, Frege je bio spreman pomoći samo svojim potpisom, ne i sadržajem svojih riječi. *Logička istraživanja* su podrška DPG-u samo na način da se pojavljuju u časopisu DPG-a, a ne zato što svojim sadržajem na bilo koji način reflektiraju samoproklamiranu misiju ovoga udruženja. *Logička istraživanja* nisu serija prigodnih tekstova ili tekstova koji su pisani specifično za *Beiträge*. Oni su realizacija Fregeovih ranijih planova i ideja.

Logička istraživanja u kontekstu Fregeova opusa

Za razliku od većine filozofskih autora Fregeovo djelo se može tretirati kao cjelina. Nemoguće bi bilo pisati, recimo, o Russellovoj filozofiji kao o jedinstvenom komadu doktrine. Russell je prečesto i o mnogim fundamentalnim stvarima mijenjao svoje stavove u tijeku svoje karijere. Međutim, ovo je s Fregeom moguće. Doduše, u Fregeovoj misli postoji razvoj, no rijetko u obliku odricanja. Kada su se promjene događale, one su imale karakter emendacija kojima je trebalo malo prilagodbe u ostatku sistema. (Dummett, 1992: 628)

Michael Dummett Fregeov opus dijeli u šest etapa.³ Prvu etapu možemo nazvati *Begriffsschrift* etapom koja traje od 1879. do 1884. godine. Od ove posljednje do 1891. godine traje faza koja je obilježena objavljivanjem *Osnova aritmetike* (*Grundlagen der Arithmetik*). Dummettova je procjena da se Frege uopće odlučuje pisati *Osnove* zbog potpunog nerazumijevanja i loše recepcije *Begriffsschrift*-a. Zbog toga se u ovome djelu ne pojavljuje nikakav trag simboličkog jezika, tj. sve je pisano jednostavnim prirodnim jezikom. *Osnove* se obično smatraju Fregeovim glavnim filozofskim djelom, a Dummett ga posebno visoko cijeni: „Drugi period Fregeove karijere bio je period njegove najveće snage: nijedan drugi tekst nikada nije nadmašio *Osnove* po briljantnosti“ (*ibid.* 630). Treća etapa traje od 1891. do 1904. godine. To je Fregeov najproduktivniji period, tj. etapa u kojoj Frege započinje svoj *Grundgesetze* projekt i u kojoj objavljuje seriju svojih kraćih spisa: *Funkcija i pojam*, slavni tekst *O smislu i*

3 Usp. *ibid.*, str. 628-664

značenju, *O pojmu i predmetu* i Što je to funkcija?⁴ Međutim, ovaj će produktivni period završiti Russellovim poznatim pismom u kojem Fregea obavještava kako je pronašao paradoks u njegovom logičkom sistemu. Četvrta etapa je naprotiv etapa Fregeove najveće ogorčenosti i najmanje teorijske plodnosti. Jedino što je objavljivao sastoji se u njegovim žučnim prepirkama s formalistima. Peta etapa, prema Dummettu, traje od 1914. do 1918. godine i Frege u njoj objavljuje *Logička istraživanja*. Šesta etapa po Dummettu traje od 1918. do Fregeove smrti. Međutim, Dummett u svojoj periodizaciji očigledno zaboravlja da Frege „Složene misli“ objavljuje 1923. godine, tako da bismo zapravo cijeli period od 1914. do Fregeove smrti mogli nazvati etapom *Logičkih istraživanja*.

Što su zapravo *Logička istraživanja*? Frege je tri puta koncipirao i pokušavao napisati knjigu o filozofiji logike ili napredniji logički udžbenik. Takva se ideja prvi puta pojavila 1892., drugi puta 1897., dok se treći put u najrazrađenijem obliku pojavila 1906. godine. *Logička istraživanja* su upravo pokušaj realiziranja ideja iz 1906. godine, tj. ova tri teksta su trebala biti prva tri poglavlja spomenute knjige.⁵ Bitno je napomenuti da je u Fregeovoj rukopisnoj ostavštini ostao i četvrti tekst, naime tekst o kvantifikatorima. Međutim, ovaj tekst nije ništa više nego nedovršeni fragment od pet kartica.⁶

Logička istraživanja mogu poslužiti ujedno kao dokaz kontinuiteta u Fregeovom razmišljanju, ali također mogu biti svjedocima određene svježine i svojevrsnog povratka stilu iz *Osnova*. Shodno tome, Dummett komentira: „Ovi članci imaju nevjerojatnu svježinu stila i sadrže nekoliko opažanja koja se ne pojavljuju u drugim objavljenim tekstovima. Međutim, usporedba s ranijim neobjavljenim tekstovima, posebno s pokušajem pisanja knjige iz 1906., pokazuje da u njima ne postoji nijedna teza do koje Frege nije došao nekoliko godina ranije. [...] Iako u tekstu „Misao“ postoji dio koji je u potpunosti drugačiji od bilo čega drugoga što je Frege napisao, nevjerojatno je koliko su se Fregeove osnovne ideje o logici, makar one koje izlaže u *Logičkim*

4 Postoje hrvatski prijevodi ovih kraćih tekstova zajedno s *Osnovama*: Frege, Gottlob (1995), *Osnove aritmetike i drugi spisi*, Zagreb: Kruzak.

5 Usp. Dummett, *Frege. Philosophy of Language*, str. 643 i 660

6 Usp. Patzig, „Einleitung“, str. 6

istraživanjima, malo promijenile u dugom intervalu od njegovih zadnjih publikacija.“ (Dummett, 1992: 463 i 660)

Tekst iz *Logičkih istraživanja* koji zasigurno zaslužuje najviše svjetla pozornice jest „Misao“. Krajem 1913. godine Wittgenstein je pisao Fregeu i tada je započela njihova relativno duga korespondencija koja nažalost nije sačuvana zbog bombardiranja tijekom Drugog svjetskog rata. Glavna tema njihovog diskutiranja bila je teorija istine. U tom je smislu Wittgenstein Fregeu poslao svoj *Tractatus*, a Frege je Wittgensteinu navodno poslao tekst „Misao“ i tako mu teorijski uzvratio. Dummett spekulira da je dio teksta u kojem se diskutira o istinitim mislima kao slikama direktan napad na Wittgensteinovu teoriju, a da druga linija napada dolazi s Fregeovom definicijom činjenice. Međutim, kako se u tekstu nigdje ne spominju niti Wittgenstein niti njegova teorija i kako je njihova korespondencija uništena, ovo ostaju samo Dummettove spekulacije.⁷

⁷ Usp. *ibid.*, str. 661-662